

EKSPLOATACIJA NALAZIŠTA ŽELJEZNE RUBE U LJUBIJI
OD STRANE TREĆEG RAJHA 1941–1945.

Na teritoriji koju je obuhvatala NDH, pored do tada postojećih stranih i domaćih preduzeća, pojavila su se nova, nastala spajanjem sitnih domaćih preduzeća, kao i ona u koja je ulagan uglavnom strani kapital. Sva ova preduzeća su bila obuhvaćena u dva udruženja čijim posredstvom je išlo celokupno poslovanje i to u udruženju »Hrvatski rudnici i topionice DD« koje je obuhvatalo sva poznata nalazišta gvožđa, uglja i topionice (Ljubija, Vareš, Banovići, Breza, Zenica i dr.), i udruženje »Hrvatsko aluminijsko DD«. Sedišta ovih udruženja bila su u Zagrebu, a poslovanje su organizovali posredstvom odgovarajućih preduzeća i filijala po pojedinim rudnicima i topionicama.¹ Preko ovih preduzeća organizovana je eksploatacija rudnika i topionica i to u najvećoj meri za potrebe nemačke privrede, što je bilo regulisano raznim ugovorima sklopljenim između predstavnika nemačke vlasti i odgovarajućih organa NDH već u maju 1941. godine.²

Nemci su posebno bili zainteresirani za eksploataciju nalazišta gvozdene rude jer je njen kvalitet odgovarao potrebama nemačke vojne industrije. Prema procenama nemačkih stručnjaka, iz rudokopa gvožđa sa područja Kozare godišnje se moglo iskopati oko 400.000 tona, a to je predstavljalo dobar deo ukupnih godišnjih potreba vojne industrije Trećeg Rajha. To je u stvari bila ruda izuzetnog kvaliteta za proizvodnju čelika, koji je korišćen za izradu naoružanja i municije.

Zbog toga je grupa nemačkih stručnjaka na čelu sa Hansom Malzašerom (Hans Malzasher) iz poznate firme »Reich-Werke Aktiengesellschaft Alpine Montan Betriebe – Herman Göring« u Beču, u vremenu od 26. aprila do 21. maja 1941. godine obišla sva postrojenja i rudnike koji su pripadali udruženju »Hrvatski rudnici i topionice DD« i na osnovu stečenog uvida 9. juna 1941. godine dala sledeći predlog Ministarstvu šumarstva i rudarstva NDH.

S obzirom da su tačke predloga veoma opširne, ovde ćemo ih ukratko parafrazirati i to samo najvažnije od njih:

Predlaže se da Vlada NDH sklopi ugovor sa gore pomenutom firmom o pružanju tehničke i stručne pomoći »Hrvatskim rudnicima i topionicama DD« i o isporuci železne rude iz Rudnika »Ljubija« odgovarajućim firmama u Beču i drugim mestima na području koje je bilo pod nemačkom okupacijom.

2) Navedena nemačka firma, uz određenu naplatu, staviće na raspolaganje »Hrvatskim rudnicima i topionicama DD« svoje stručnjake za 5 godina. Njihov zadatak bi bio da saraduju sa odgovarajućim stručnjacima iz udruženja »Hrvatski rudnici i topionice DD« na izgradnji i modernizaciji pogona i reorganizaciji rada u njima, kao i organizaciji prodaje proizvedenog gvožđa, a i same rude.

1) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Fond Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH, fascikla 18, br. 349, oktobar 1941.

2) NDH, Ministarstvo vanjskih poslova – Međunarodni ugovori 1941, Zagreb, 1941. strana 48.

3) U vezi sa izgradnjom pojedinih pogona, određene nemačke firme bi dale kredite čija bi se visina naknadno odredila, a otplata bi se vršila isporukom gvozdene rude iz Ljubije.

4) Posle isteka roka od 5 godina nemački stručnjaci bi se povukli, a u nekim fabrikama i rudnicima bi ostali samo domaći stručnjaci.

5) Na ime naknade za učinjenu uslugu i date kredite, iz Rudnika »Ljubija« za 5 godina isporučivalo bi se Nemačkoj godišnje 300—400.000 tona gvozdene rude, a posle isteka od 5 godina, trebalo je da se sklopi ugovor na 15 godina o prodaji rude iz Rudnika »Ljubija« i to 300—400.000 tona godišnje, po ceni koja bi se određivala od slučaja do slučaja u koju bi bio uračunat i transport od Ljubije do topionice u Linču kod Beča.

Sve topionice gvozdene rude trebalo je obavezati posebnim ugovorom da veći deo svojih proizvoda (gvožđe, čelik) prodaju u prvom redu preduzećima koja rade za potrebe nemačke ratne privrede.

6) U ovoj tački nemački stručnjaci se pozivaju na usmenu saglasnost Ministarstva i šumarstva NDH da se mogu pregledati svi rudnici i da ona zamjenjuje odluku Vlade sa napred datim predlogom.

6) U ovoj tački nemački stručnjaci su zahtevali da im se po određenoj ceni proda 200.000 tona gvozdene rude iz zaliha na stovarištu u Rudniku »Ljubija«.³⁾

Očito je da su Neraci ovim predlogom za sklapanje ugovora između odgovarajućih firmi iz NDH i Nemačke hteli da legalizuju i pokriju pljačku tako važnog rudnog bogatstva.

Ako se pažljivo pogledaju nemački zahtevi, posebno tačke u kojima se govori o sklapanju ugovora o pomoći i isporuci rude, pada u oči da Nemačka ništa drugo nije želela nego da na taj način dođe do vrlo bogate rude uz najminimalniju i prividnu naknadu. Time se očito htelo da se isključe svi drugi kupci koji bi ponudili povoljnije cene, a da se u roku od 20 do 25 godina iscrpe sve rezerve tog nalazišta.

Pomoć u stručnim kadrovima, o čemu se govori u tački 2 pomenutog predloga, kao i pomoć u kreditima, o čemu se govori u tački 3, kao i način na koji su ponuđeni, sasvim su nepovoljni.

Najteži predlog nemačkih predstavnika sadržan je u tački 5 gde se predlaže da se godišnje po predloženim cenama izveze u Nemačku 300—400.000 tona gvozdene rude u vremenu od 15 godina. To je bila isuviše velika količina, jer bi time ranije zaključeni ugovori »Jugočelika« iz 1939. sa važenjem do 1944. godine sa firmom Witkowitz, Asling i Rešice bili dovedeni u pitanje. Da bi se udovoljilo zahtevima iz tačke 5 i obavezama iz pomenutih ugovora, u samom Rudniku bi trebalo podići proizvodnju na 650—700.000 tona rude godišnje, što je bilo neizvodljivo s obzirom na tehničke i materijalne uslove Rudnika. Ukoliko bi se povećala proizvodnja, veliki bi problem predstavljao i transport jer se raspoloživim transportnim sredstvima moglo prevesti samo 60% ugovorene količine iz 1939. godine.

Nemačka preduzeća, odnosno njihovi predstavnici, tražili su da se cene određuju od slučaja do slučaja, da se prilagode cenama gvozdene rude iz drugih nalazišta čija je tehnička opremljenost bila na višem nivou, pa prema tome i ruda jeftinija.

Međutim, ruda iz Rudnika »Ljubija« mogla je tada da se proda i drugim kupcima — firmama iz Mađarske i Italije, pa i nemačkim firmama čije su topionice bile bliže, za 20—30% veću cenu, nego što je u svom predlogu nudila firma »Herman Göring Werke« u Linču, odnosno u Beču. Kod prodaje od 400.000 tona rude godišnje uz ondašnje cene, to bi iznosilo 16,000.000 kuna razlike.

3) Arhiv Hrvatske, Zagreb, fond Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH, Fasc. 34, dokumenat 9153 iz 1941. godine.

Neprihvatljiv je bio i nemački zahtev iz tačke 5 u kome se tražila celokupna godišnja proizvodnja iz Rudnika »Ljubija« na ime naknade za pomoć preduzeću »Hrvatski rudnici i topionice«, jer bi to predstavljalo preveliku obavezu za privredu NDH koja je ionako bila opterećena dažbinama za izdržavanje ustaškog i nemačkog okupacionog aparata.

U svojim predlozima u pismu od 9. juna 1941. godine predstavnici nemačke firme su namerno netačno prikazali procenu rudne supstance iz godišnjeg bilansa za 1940. godinu u Ljubiji, Brezi i Zenici i procenili je sa 0,20–0,25, RM = 4,5 kuna za 1 tonu, umesto najmanje 3–4 puta toliko. To verovatno iz razloga što su hteli da u slučaju kupovine, smanje vrednost dobiti, kako bi lakše kupili i sve ostale objekte »Hrvatskih rudnika i topionica«.

Mada je za napred navedene predloge nemačke firme dr inž. Malzašer, čiji je on sastavljač, izjavio da ih treba smatrati kao podlogu za dalju diskusiju i saradnju do konačnog zaključenja ugovora, u prvobitnim razgovorima između predstavnika nemačke firme i stručnjaka iz NDH bila je prihvaćena samo tačka 7 koja je praktično već bila ispunjena jer je sa skladišta Rudnika »Ljubija« prodato nemačkoj firmi 200.000 tona železne rude – siderita, koja je ranije iskopana i usled rata i pometnje u železničkom saobraćaju nije transportovana. Sve ostale tačke iz zahteva smatrane su od strane stručnjaka neprihvatljivom obavezom za preduzeće »Hrvatski rudnici i topionice«, jer čitav predlog je zaista bio usmeren na to da Nemcima donese velike zarade, da se ukloni eventualna konkurencija i da se stekne monopol nad železom i čelikom u NDH.⁴

Na zahtev predstavnika pomenute nemačke firme, 26. septembra 1941. godine u 10 sati održan je sastanak u Ministarstvu šumarstva i rudarstva NDH u Zagrebu. Nemačku firmu na ovom sastanku su predstavljali dr ing. Hans Malzašer, ing. Asimus (Azimus), stručnjak za rudarstvo i Zigroser (Zigrosser), firmin zastupnik u Zagrebu. Od strane Odeljenja za rudarstvo i kovinarstvo Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH, razgovoru su prisustvovali: načelnik Odeljenja ing. N. Belančić, rudarski savetnik ing. D. Zahradnik i rudarski nadzornik ing. E. Ključenko. Dr ing. Malzašer je poveo razgovor o predlozima njegove firme upućenim Ministarstvu šumarstva i rudarstva 9. juna 1941. godine, koje je on nazvao ponudom za stručnu saradnju i »pomoć« njegove firme preduzeću »Hrvatski rudnici i topionice DD« i tražio od predstavnika Ministarstva da kažu da li je po tome već donesena kakva odluka. Predstavnici pomenutog Ministarstva su odgovorili da se predmet još uvek proučava i da će o tome Vlada dati odgovor.

Nemački predstavnici su tom prilikom izjavili da se o količini rude može razgovarati, ali se iz celokupnog njihovog nastupa da videti da im je stalo da dobiju gvozdenu rudu iz Ljubije za topionicu u Linču na Dunavu u kojoj su, prema njihovim podacima, postavljene tri velike peći po 75° i tri po 300 m³, za čiji rad su potrebne ogromne količine rude. Da bi ubrzali razgovore i postigli saglasnost, predstavnici nemačke firme su izvršili pritisak time što su izjavili da postoji nacrt plana nemačke vrhovne komande iz Berlina po kome treba uzeti čelik iz železare u Zenici za izradu topovske municije u Vojnotehničkom zavodu u Sarajevu za potrebe nemačke vojske i da u tom cilju treba poslati nekoliko inženjera, stručnjaka iz Zenice u Nemačku u zavode koji se bave proizvodnjom topovske municije, odnosno čelika za izradu municije. Zatim je zahtevano i to da se iz Zenice pošalje nekoliko inženjera u topionicu železa u Linču i druge topionice radi obuke, čime su verovatno hteli da stave do znanja da će i bez obzira na stav pojedinih stručnjaka iz Odeljenja za rudarstvo i kovinarstvo, oni eksploatisati nalazišta gvozdene rude u Ljubiji.

4) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Fond Ministarstva rudarstva i šumarstva NDH, Odeljenje za šumarstvo i kovinarstvo, Faso. 17, br. 9163/3-N-1941.

Na ovom sastanku nije došlo do sporazuma, pa je zato dr ing. Malžašer zatražio od Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH da još jednom razmatra njegov zahtev od 9. juna 1941. godine, kako bi početkom oktobra, kada on bude došao u Zagreb, ponovno o tome razgovarati.«

Početkom oktobra, tačno 2. oktobra 1941. godine, u Zagreb nije došao dr ing. Malžašer, nego njegov zamenik ing. Asimus, poznati rudarski stručnjak. Ispred Odeljenja za rudarstvo i kovinarstvo primio ga je načelnik Odeljenja ing N. Belančić. Ing Asimus je tada tražio zvanični odgovor na pismo njegove firme od 9. juna 1941. godine, pa kad nije dobio nikakav odgovor, on je dao nov predlog u kome je tražio da se u Rudniku »Ljubija« postavi nemački kontrolor čiji bi zadatak bio da kontroliše proizvodnju i kome ona ide, a zatim je napustio sastanak.⁶

Predstavnici nemačke firme obavestili su svoje nadležno ministarstvo da pregovori sa stručnjacima Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH ne vođe nikakvom sporazumu, pa je odgovorajuće Ministarstvo Rajha uzelo da stvar reši sa Vladom NDH. Tu se više nije ni pregovaralo ni o čemu, već je jednostavno traženo od Vlade NDH i poglavnika da se Nemačkoj isporuči tražena količina gvozdene rude iz Ljubije. U vezi sa tim između NDH i nemačkog Ministarstva privrede kasnije je sklopljen tajni ugovor u koji su unete klauzule po kojim Nemci nisu mnogo obavezivani a dobili su ono što su hteli.

S obzirom na velike potrebe za gvozdenom rudom, predstavnici nemačke vlasti u NDH nastojali su da se odmah počne sa proizvodnjom i transportovanjem rude. Od strane vojnih vlasti NDH i predstavnika nemačke vojne sile preduzete su sve mere da se pruga od Prijedora do Rudnika »Ljubija« osposobi i da se počne sa transportovanjem. U samom Rudniku bio je smešten jak nemačko-ustaški garnizon koji je čuvao Rudnik i železničku prugu. No, to je išlo dosta teško, naročito posle dizanja opštenarodnog ustanka u ovom kraju. Naime, usledile su partizanske akcije na železničku prugu koja je često razarana, što je otežavalo transport iskopane rude. Međutim, okupatori su sa kvinslinzima pod zaštitom oružanih snaga, brzo popravljali porušenu prugu i nastavljali sa transportom.⁷ Tako su u toku 1941. godine uspeali da transportuju 200.000 tona rude koja je iskopana pre aprilskog rata i bila usklađena nedaleko od Rudnika i 100.000 tona rude koja je iskopana u toku druge polovine 1941. godine.⁸ Međutim, u izveštaju nemačkog privrednog oficira od 4. februara 1942. godine stoji da je u mesecima: septembru, oktobru, novembru i decembru iz rudnih nalazišta u Ljubiji, Kozarcu i Utinji iskopano i transportovano ukupno 105.332 tone rude.⁹ U toku 1942. godine pojavile su se, pored navedenih, i druge poteškoće. Nedostatak radne snage, jer je veći deo radnika i poluradnika — seljaka napustio Rudnik. Radna snaga koju su sa strane doveli Nemci i ustaše, bila je nestručna i nedovoljna, a jedan deo boljih radnika nemačke narodnosti bio je otišao na specijalizaciju u nemačke rudnike.¹⁰ Uz to se pojavila i nestašica transportnih sredstava — vagona. Sve to i česte akcije narodnooslobodilačke vojske prinudile su nemačku i ustašku

5) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Zapisnik sa sastanka održanog 26. septembra 1941. između predstavnika Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH i predstavnika nemačke firme "Reichswerke AG Alpina Montanbetriebe Herman Göring" u Beču, Fasc. 17, dokumenat 36.

6) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Fond Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH, zapisnik sa sastanka održanog 2. oktobra 1941, fasc. 17, dokumenat 125.

7) ZB NOR IV/1, strana 1-33.

8) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Izveštaj preduzeća "Hrvatski rudnici i topionice DD. Ministarstvu šumarstva i rudarstva o transportu rude iz Rudnika "Ljubija", fascikla 39, dok. 10.

9) NAW-77, R-1318, snimak 667.

10) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Fond Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH, Izveštaj preduzeća "Hrvatski rudnici i topionice DD" od 3. novembra 1942. Ministarstvu narodnog gospodarstva, Glavnom ravnateljstvu za rudarstvo o odlasku rudarskih radnika na specijalizaciju u nemačke rudokope, Br. tajni 598-R-O, Fasc. 17, dokumenat 164.

posadu zajedno sa preostalim delom zaposlenih u Rudniku da u dva maha u toku 1942. godine napuste Rudnik po nekoliko dana i da se povuku u Prijedor.¹¹

Početkom 1942. Prvi i Drugi krajiški NOPO potpomognuti Banijskim NOPO razbili su mnoge posade na pruži Ljubija — Sunja i onemogućili transportovanje rude za Nemačku. Pokušaj nemačke 718. pešadijske divizije da u vremenu od 17—26. februara 1942. deblokira Prijedor i Ljubiju, ostao je bezuspešan. Sredinom marta divizija je posle zarušavanja Rudnika u Ljubiji napustila to područje i probila se posle četverodnevni borbi preko Kozare u Bosansku Dubicu. Jedinice Prvog i Drugog NOPO oslobodile su Ljubiju i Prijedor 16. i 17. maja 1942. godine. U Ljubiji je počela sa radom radionica Ope­rativnog štaba NÖP i DV za Bosansku krajinu, koja je, između ostalog, proiz­vodila avionske bombe (izrađeno je 200—300 bombi od 10 kg i 20 teže razor­nih), opravljala naoružanje, izradila jedan oklopni automobil i popravljala tenkove. U jesen 1942. godine Ljubiju su posele jače snage nemačke 714. di­vizije pa su se u novembru i decembru na ovom području vodile teške bor­be. Nemačke i domobranske snage obrazovale su jaki odbrambeni pojas oko Rudnika koji su jedinice IV krajiške brigade posle teških borbi na više mesta probile i 18. novembra prodrle u Rudnik, a 23. novembra i u Donju Ljubiju.

Početkom decembra zauzele su oba naselja, ali, pod pritiskom jakih oku­patorskih snaga, ponovo su se povukle iz Rudnika.¹² Sve ovo se odrazilo na proizvodnju koja je u ovom periodu bila osetno smanjena. No, s obzirom na značaj rude, Nemci i ustaše su koristili sve mogućnosti da bi što više izvukli za njih tako značajne rude. Iskopano je 280.000 tona rude i u nedostatku va­gona, Ministarstvo narodne privrede NDH naredilo je oktobra 1942. godine da se 400 vagona, kojima se iz Nemačke dovozio krompir, upotrebe za utovar rude. Zbog upozorenja da se sa transportom rude kasni, pomenuto Ministar­stvo NDH naredilo je da se dnevno utovari po 50 vagona i da se omogućiti što bezbedniji i brži prolaz transporta od Ljubije do topionice u Linču kraj Beča.¹³

Prema izveštaju Ministarstva NDH za prvu polovinu 1943. godine, plan eksploatacije u ovom nalazištu gvozdene rude skoro u potpunosti je izvršen. Za prvih 6 meseci iskopano je i transportovano 215.850 tona, a za čitavu go­dinu 550.000 tona rude.¹⁴

Ali jedinice IV krajiške divizije nisu ostavile okupatore i njihove sarad­nike na miru, nego su 14. juna 1943. godine upale u Rudnik i onesposobile ga, a delovi VIII krajiške brigade i podgrmečkog NOPO razbili su Drugu boj­nu domobranske Treće pukovnije, porušili su postrojenja i električnu centra­lu. Pokušaj III domobranskog gorskog zdruga da u novembru sa dve bojne zauzme Ljubiju ostao je bez uspeha. Nemačkoj ratnoj industriji bila je preko potrebna ruda iz Ljubije, pa su sa snagama 373. divizije pokušavali više pu­ta da zauzmu Ljubiju (januar, februar i mart 1944. godine), ali im je to uspe­lo tek 8. maja 1944. godine.¹⁵

Po planu nemačkih privrednih predstavnika, u toku 1944. godine iz Lju­bije je trebalo izvući 550.000 tona gvozdene rude. Radi što uspešnijeg ostva­renja ovoga plana na sastanku održanom u Sarajevu 16. februara 1944. godi­ne, na kome su prisustvovali predstavnici uprave preduzeća »Hrvatski rud­nici i topionice DD«, odlučeno je da se u dane u kojima se može nesmetano raditi, radi po čitav dan, da se nastoji da se iskopa i utovari 500—800 tona

11) Arhiv Hrvatske, Zagreb, izveštaj o napuštanju Rudnika od strane nemačke vojske i pripadnika nemačke narodne skupine od marta 1942. godine upravi preduzeća »Hrvatski rudnici i topionice DD«, Fasc. 49, do­kumenat 10.

12) Vojna enciklopedija, knjiga 5, str. 164.

13) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Fond Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH, Fasc. 32, dokumenat od 30. oktobra 1942. godine, broj 1828.

14) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Izveštaj Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH, od 20. oktobra 1943. godine, Fasc. 32, dokumenat 1894.

15) Vojna enciklopedija, knjiga 5, str. 164.

rude. Da bi se ovo ispunilo, odlučeno je da se u Rudnik dovede veći broj radnika i da se obezbedi transport od Rudnika do Prijedora i dalje.¹⁶⁾ Iz izvještaja koji datira iz sredine ove godine, vidi se da realizacija plana u Ljubiji teče sporo i da će se teško izvršiti, ma da se ništa ne kaže koji su uzroci tome i koliko je rude do tada iskopano.¹⁷⁾ Izvoz ove rude je uglavnom išao za potrebe napred navedene nemačke firme. Ruda je transportovana u topionicu u Linču kod Beča, kao i u neke mađarske topionice u kojima su liveni delovi municije za nemačku vojsku. Jedan deo rude je odlazio i u Italiju. Obručun i plaćanje za izvezenu rudu vršeno je preko kliringa. Jedan manji deo ove rude iskopane u Ljubiji ostajao je u zemlji i prerađivan u topionicama u Zenici, Capragu i Varešu, ali je i on korišten za potrebe nemačke oružane sile.

Ovako izgleda eksploatacija rudnika Ljubije prema izvorima koje nalazimo u arhivskim fondovima ministarstva NDH. Međutim, prema podacima koje nalazimo u nemačkim arhivskim izvorima, eksploatacija ovog nalazišta izgleda nešto drukčije. Prema procenama nemačkih stručnih lica, pri normalnoj proizvodnji, godišnji kapacitet iskopa rude u Rudniku »Ljubija« bio je 360.000 tona rude ili mesečno 30.000 tona. No, s obzirom na ratane prilike i na uslove pod kojima se vršila eksploatacija i transport rude, Nemci nisu bili u stanju da u toku jednog meseca, odnosno jedne godine, iskopaju, transportuju, pa i prerade toliko rude. Iako su ulagali sve raspoložive snage, u toku 1941. godine za 8 meseci uspeali su da iskopaju jedva 180.000 tona rude. Ali, s obzirom da je bilo iskopane rude iz ranijih meseci, koja nije transportovana, oni su, koristeći raspoloživa sredstva u toku te godine, transportovali nešto više.¹⁸⁾ U toku 1942. godine proizvodnja je tekla nepovoljnije u odnosu na 1941. ali je ipak iskopano 205.000 tona, ma da nije sve transportovano.¹⁹⁾ Od oktobra 1942. do septembra 1943. godine u Ljubiji je iskopano 267.486 tona gvozdene rude. U oktobru je iskopano 26.753 tone, novembru 16.276 tona, a u decembru 716 tona. U toku 1943. godine proizvodnja je takođe bila neredovna. Sačuvani su podaci o tome da je u maju iskopano 30.000 tona, juna 32.571 tona, a jula čak i 38.064 tone.²⁰⁾ U zadnjim mesecima 1943. i tokom 1944. godine u ovom rudnom nalazištu iskopano je 217.000 tona rude i veći deo je transportovan.²¹⁾

Interesantno je navesti podatke do kojih je došla Komisija za utvrđivanje ratne štete počinjene od okupatora i njihovih pomagača o eksploataciji nalazišta gvozdene rude i postrojenja za preradu rude na području BiH. Rađeći na osnovu izvornih materijala koji su prikupljeni neposredno posle rata, stručni radnici ove komisije došli su do zaključka da je u Rudniku »Ljubija« iskopano rude za 366.000.000 dinara.²²⁾

Ljubiju su konačno oslobodile jedinice IV krajiške divizije V korpusa NOVJ 8. septembra 1944. godine.

16) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Fond Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH, Zapisnik sa sastanka održanog 16. februara 1944. godine. Fasc. 48, dokumenat 1943.

17) Arhiv Hrvatske, Zagreb, Fond Ministarstva šumarstva i rudarstva NDH, Izvešta) od 17. avgusta 1944. godine, Fasc. 94, dokumenat 1932.

18) NAW, T-71, R-116, snimak 620641-620650.

19) NAW, T-71, R-3, snimak 396264-396283.

20) NAW, T-84, R-80, snimak 1368124, 1368155; T,77, R-1318, snimak 836-934. (U nekim nemačkim izvorima nalazimo podatak da je tom prilikom na stovarlštu zatečeno oko 246.990 tona rude).

21) NAW, T-77, R-1318, snimak 896-909.

22) Arhiv Jugoslavije. Beograd, Fond Komisije za utvrđivanje ratne štete počinjene od strane okupatora i njihovih pomagača, kutija 11.